



Հրապուրիչ կը թուի Ելամի առնթեր յաճախագոյնս յիշատակուած Բարախսի-Պարաչի երկրանուան մը՝ աշխարհագրական նմանահունչ, սակայն տարբեր անուան մը հետ համեմատուելը, որ նոյնպէս Ելամի կից կ'անուանուի Դարեհ արքայի Բեհիստունի մեծ արձանագրութեան մէջ<sup>13</sup>, այսինքն բարեւ. Parsu, հինպ. Pārsa, Ելամ. Parsin, ցարդ ծանօթ ամենահին ձեւը Պարսկաստանի կամ ճիշդ եւս Պարս, յն. Περσις, երբ. Pāras, անուան: Հետեւաբար միայն Pārsa կարող էր եղած ըլլալ հին Պարսից այս անուան տուած ձեւը: Եթէ ուղիղ է այս ենթադրութիւնը, այդ պարագային հին Բարախսի-Պարաչի անունը պիտի համապատասխանէ մերձաւորապէս այսօրուան Փարս կամ Փարսիստան նահանգին, որ Խոզդրուանի հարաւ-արեւելեան կողմը կը գտնուի. մինչդեռ այս վերջինս դրեթէ կը համապատասխանէ հին Ելամի: Եթէ կա՛ր Բարախսի անուն քաղաք մը, զայդ պիտի որոնէինք հաւանականագոյնս Պերսեպոլսոյ (Πέρσαι, Περσέπολις) տեղւոյն վրայ, որուն անունն իսկ ենթադրել կու տայ հնագոյն բնաշխարհիկ անուն մը — Parsu: Այս ենթադրութեան ի հարկէ տեղի պիտի չմնար, եթէ Parsu անունն՝ Ուրմիոյ լճին հարաւակողմը տարածուող Parsuaš, Parsua երկրանուան հետ զուգադրել ուղղուէր<sup>14</sup>: Այս ենթադրութեամբ հնար է թէ հին Պարսիկը միասին բերած ըլլան իրենց անունը: Այս երկրորդ հնարաւորութիւնը սակայն Հոռոզի նուազ հաւանական կը գտնէ<sup>15</sup>:

Նարամ-Սինի թշնամիներու ցանկին մետասաներորդ գծին վրայ կը յիշատակուի Արմանի, երկրի մը անունը:

Ma-da-ki-na ŠAR MÂT<sup>16</sup> Ar-ma-ni, «Մագակինա, թագաւոր Արմանի քաղաքի երկրին»: Արմանի երկրին դէմ՝ Նարամ-Սինի սարքած արշաւանքը նմանապէս յիշատակուած է արքայիս վաւերական արձանագրութեանց մէջ<sup>16</sup>: Նոր-ասորեստանեան

<sup>13</sup> Տեսնել Weißbach, Keilinschr. d. Achaem. 10 եւ հետեւ:   
<sup>14</sup> Հմմտէ օր. հմբ. Thureau-Dangin, Huit. camp. de Sargon, p. IV, Nr. 5 եւ Schachermeyr-Ebert, Reallex. d. Vorgesch. X, 71f մէջ:   
<sup>15</sup> Հմմտել նաեւ E. Meyer ի թերթին Zeitschr. f. vgl. Spr. 42, p. 16, Nr. 1.   
<sup>16</sup> Տես Thureau-Dangin, Sumer. u. akkad. Königsinschriften, p. 166 d. եւ Rev. d'assy. X, 101, Nr. 1.

բնադիրը<sup>17</sup>, որ Սարգոն Աքադի գինուորական արշաւանքները կը պատմէ, կը յիշատակէ Armani ընդ մէջ Lullubi եւ Akkad երկիրներու: Ըստ երեւութին, հարկ է դադարեցնել Բարեւաստանի հիւսիս-արեւելքը: Արմանի անունը Հոռոզի հաւանական կը գտնէ նոյնացնել Արման քաղաքին հետ, որ կը յիշուի Տիգրատ-Փարասար Ա. է եւ Սարմանասար Գ. է, եւ զոր պէտք է փնտնել Չագրոսի մէջ, Չէքէլ-Սամրինի արեւելքակողմը<sup>18</sup>: Հոռոզի անհաւանական կը գտնէ Արմանի անունը նոյնացնել մեր Armenia (= Հայաստան) անուան հետ, որ դե՛ռ իսկ բացատրուած չէ, կ'ըսէ, եւ որուն ամենահին ձեւն Armina է արձանեան արձանագրութեանց մէջ: —

Armani անուան մէջ ես կը միտիմ տեսնել Բեհիստունի արձանագրութեան Armina, Arminiya անունը, որուն ծագումն անյայտ կը մնայ տակաւին: Կիպերտի<sup>19</sup> կարծիքով, այս անունը Մարեթ անցած է Պարսից, եւ այս վերջիններէս՝ Յունաց, որոնք Ἀρμενία անունով կը հասկնային Եփրատի արեւելքակողման երկիրը, Հայոց աշխարհը:

Բեհիստունի եռալեզուեան արձանագրութեան բարեւական թարգմանութեան մէջ, Պարսից Armina եւ Arminiya կոչած երկիրն Ուրաշտու ձեւով կը ներկայանայ, որ ծանօթ Ուրարտու երկրին ասորեստանեան անուանակոչութիւնն է — Ասորեստանցոց անծանօթ էր Armaniya բառը: Ասկէ հնար է եզրակացնել, որ Պարսիկը Armina (Arminiya կամ Armania) անունով յետոյ ո՛չ միայն Չագրոսի լեռնակողմերն, այլ նաեւ դե՛ռ աւելի անդին, դէպ արեւմուտք տարածուող երկիր մը կ'ըմբռնէին, պատմական Հայաստանի արեւելեան գաւառները մերձաւորապէս, ինչ որ ասորեստանեան Ուրարտու (Խալտեան սեպագրութեանց մէջ Բիաինա) անունէն եւս կը հաստատուի, որուն ծանրութեան կենդրոնը Վանայ լճին արեւելքակողմը կը գտնուէր:

Հետեւաբար, ինձ կը թուի, թէ Armani — ենթադրելով որ ուղիղ է այս ձեւ ընթերցումը հատեան բնագրին, — ո՛չ թէ Arman քաղաքին անուան միայն՝ այլ նաեւ Armina կամ Arminiya (= Armenia) անուններուն հարկ է զուգադրել:

<sup>17</sup> Keilinschrifttexte a. Assur versch. Inh. Nr. 92.   
<sup>18</sup> Հմմտէ Hommel, Ethn. u. Geogr. d. a. Orients, p. 295.   
<sup>19</sup> Kiepert, Alte Geogr. 75.

«Հնար է կարծել», կ'ըսէ Ենտէն<sup>20</sup>, «թէ Armina միմիայն պարսկական անուանակոչութիւնն եղած ըլլայ, ուսկէ փոխ առած են նաեւ Յոյները, թէեւ այն համապատասխանած չըլլայ ընդի անուան երկրին: Սակայն որովհետեւ կա՛ն ինչ ինչ արձանագրութիւններ, որոնք Arman կամ Ar-min անուն երկիր մը կը յիշատակեն, ինչպէս նաեւ Al-ma-an, ընդ մէջ Տիգրիսի եւ Չագրոս լեռներու, եւ կամ թերեւս լեռներու մէջ իսկ, դարձեալ որովհետեւ Շօշէ սկսելով Հայաստան առաջնորդող ճանապարհին վրայ կը գտնուէր այն երկիրն, ու այդ քաղաքէն մինչեւ Հիւս. Ասորիք միատոհմ ու միալեզու ժողովուրդ մը կը նստէր, անհնար չէ այս դիտէ առեալ ենթադրել, որ Պարսիկը այդ երկիրն՝ ինչպէս նաեւ Հայոց աշխարհին Armin անունը տուած ըլլան»:

Տ. Գ. ԳԱՐԱՄԻՆԻԱ

Ս Ե Ի Ա Ն Ա Յ Վ Ա Ն Բ Ը

(Շառնակոթի յիշում)

2.

Եկեղեցին իւր հոգեւորականութեան հետ երբեւ մի մեծ ճիւղաւորուած հիմնարկութիւն, որի ձեռքին կային պաշտօնապէս դարձուները եւ եկեղեցական մեծաքանակ հաշիւները, հայ մտայինների ուշադրութիւնից չէր վրիպի հարկաւ, ուստի եւ թէ՛ եկեղեցու իւրատեսակ հասկացում բարեկարգութեան խնդիրն են դնում, եւ թէ՛ բաւական խիստ, երբեմն անվայել ձեւով հայ հոգեւորականների քննադատում 70ական թուականներից սկսած, երբ ուսասայ կեանքում սկսում է մի նոր շրջան — մանր քաղաքացիական հասկացողութիւնների շրջանը:

Այս պայքարը մանրամասնորէն նկարագրելու մէկ կողմ թողնելով, այստեղ յիշեմ այդ եռուն պայքարին մասնակցող հանգուցեալ Կարապետ Եպ. Տէր-Մկրտչեանի մի քանի գիտողութիւնները, որոնք բաւական են պատկերացնելու այդ շրջանի մտային-

<sup>20</sup> Jensen, Hittiter und Armenier, p. 14—15; Տաշեան, Ուսումն դասական Հայերէն լեզուի, 19:

ների պահանջները հոգեւորականներից, եւ հոգեւորականութեան այն վիճակը, որին հասել էր հասարակական ու քաղաքական հանգամանքների շնորհիւ ժԹՐԴ դարու վերջին քառորդում:

«Հարկաւոր է մեզ քրիստոնէական կրօնը թէ ոչ. քսան տարի առաջ այդ մասին խօսք լինել չէր կարող. աղատամիտ մարդիկ քննադատում էին արդի եկեղեցական կեանքը եւ նրա մէջ բազմաթիւ թերութիւններ էին գտնում, ցոյց էին տալիս թերուներ ինչ գտնում, ցոյց էին տալիս թերութիւններ ամէն կողմ եւ պախարակում էին այն նպատակաւ, որ ուղղուին, եւ եկեղեցին կենդանանայ ու կենդանի ազդեցութիւն գործէ: Այսօր հանգամանքները բոլորովին փոխուել են. թերութիւններ ցոյց են տալիս, ոչ թէ ուղղելու համար, այլ որպէս զի սպացուցանեն, թէ եկեղեցին ինքն անպէտք ապացուցանեն, թէ նրա մէջ է ու հնացած, եւ այն կրօնը, որ նրա մէջ քարոզում է, չի համապատասխանում այժմեան կեանքի պահանջներին, այլ երբեւ մի աւելորդ բեռ ծանրանում է նրա վրայ, ուստի եւ կրթութեան միջոցով պէտք է ժողովրդին ազատել այդ բեռից<sup>30</sup>»:

Այն կրթութիւնը, որ պահանջում էին հոգեւորականներից՝ այդ շրջանի գործնական գիտելիքների գիտութիւնն էր. հոգեւորականը պիտի լինէր գիւղատնտես, բժիշկ, իրաւաբան, որ կարող լինէր գիւղացոց գործնական պահանջները կատարել. բայց Աւետարանին ծանօթ լինելը կարեւոր չէր համարում ամենեւին. անգամ վնասակար էր համարում<sup>31</sup>:

Հոգեւորականները դարձել էին այս շրջանում ըստ ամենայնի աշխարհիկ մտայինների քարոզներին հետեւող. հոգեւորականի կոչումն ըմբռնում էին բոլորովին տարբեր, քան եկեղեցու ոգին էր պահանջում, քան աւետարանական սկզբունքն էր թելադրում: Այդ գրութիւնն է նկարագրում Կ. Վ. ը «Արարատ»-ի 1895 Մարտի համարում «Հոգեւորական ասպարէզը» առաջնորդում հետեւեալ տողերով (երես 78). «Եթէ այսօր մեղանում կարելի է համարուում հոգեւորական լինել առանց ամենատարրական ծանօթութիւններն ունենալու այդ կոչման դրած պարտաւորութիւնների

<sup>30</sup> «Արարատ» 1899, Մայիս, 187 եր.:   
<sup>31</sup> «Արարատ» 1901, Յուլիս-Օգ., 350 եր. տես նաեւ 1895—1901 «Արարատ»-ների Կ. Վ. ի յօդուածները: